

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Бялоновича Сергія Володимировича
на тему «ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЩОДЕННИХ СТРЕСОРІВ ВІЙНИ НА ПСИХІЧНЕ
ЗДОРОВ'Я ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ», представлену на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія (Галузь знань 05 – Соціальні та
поведінкові науки) (спеціалізація – соціальна психологія)

В умовах російсько-української війни українське суспільство перебуває у стані тривалого впливу воєнних загроз, що суттєво трансформує повсякденне життя цивільного населення та створює значне психологічне навантаження. Тому актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає сумнівів.

Одним із найменш вивчених деструктивних проявів війни є вплив не лише через безпосередні травматичні події, але й через щоденні стресові чинники, що які є «новою нормою» цивільного життя людей у воєнних умовах. До таких стресорів належать постійна загроза ракетних обстрілів, повітряні тривоги, вимушене переміщення, порушення соціальних і професійних ролей, економічна нестабільність, втрати близьких, інформаційне перенасичення новинами про війну та невизначеність щодо майбутнього, що, власне, й аналізує у своїй роботі автор. Саме ці повсякденні стресори формують хронічний психологічний тиск, який поступово впливає на емоційний стан, рівень тривожності, психологічну стійкість та загальне психічне благополуччя цивільного населення.

Зазначу, що з позицій соціальної психології проблема впливу щоденних стресорів війни є особливо важливою, оскільки вона пов'язана з трансформацією соціального буття людини, зміною повсякденних побутових і соціальних практик, зміною моделей соціальної взаємодії, порушенням відчуття безпеки та необхідністю постійної адаптації до умов невизначеності.

Вивчення цих процесів дозволяє глибше зрозуміти механізми проживання досвіду війни та психологічної адаптації населення до умов тривалого збройного конфлікту, а також чинники, що сприяють збереженню або, навпаки, погіршенню психічного здоров'я. Водночас у науковій літературі значно більше уваги традиційно приділяється дослідженню наслідків гострих травматичних подій, тоді як вплив саме щоденних стресорів війни на психічне здоров'я цивільного населення залишається недостатньо дослідженим. У цьому контексті дисертаційне дослідження, присвячене виявленню особливостей впливу таких стресорів, є своєчасним, науковообґрунтованим та соціально значущим. Обрана автором відповідає сучасним викликам розвитку соціальної психології та має важливе значення для розроблення програм психологічної підтримки цивільного населення в умовах війни та післявоєнного відновлення суспільства.

Оцінюючи наукову новизну дисертаційної роботи слід підкреслити, що представлені автором результати розширюють сучасні уявлення соціальної та психологічної науки про механізми впливу хронічного воєнного стресу на психічне здоров'я цивільного населення та демонструють комплексний підхід до аналізу цієї проблеми. У цьому сенсі безперечною науковою новизною роботи є побудова емпірично верифікованої карти впливу прямих і непрямих щоденних стресорів війни на різні вектори психічного здоров'я цивільного населення. Такий підхід дозволив авторові розкрити системний і багатовимірний характер взаємодії між воєнними стресогенними чинниками та психічним благополуччям особистості, що істотно поглиблює розуміння структури повсякденного воєнного стресу та його наслідків. Також важливим результатом дослідження є встановлення трьох типових конфігурацій адаптаційної відповіді цивільного населення на хронічний воєнний стрес – екзистенційної мобілізації, виснаженої адаптації та продуктивної залученості. Виокремлення цих конфігурацій дозволяє описати різні моделі реагування на тривалу воєнну загрозу та показує, яким

чином у цих умовах відбувається як мобілізація, так і виснаження психологічних ресурсів особистості.

Окремої високої оцінки заслуговує розроблення та апробація автором «Української шкали щоденних стресорів війни», яка є самостійним і методично обґрунтованим психодіагностичним інструментом для дослідження впливу воєнного середовища на повсякденне життя цивільного населення. Важливо відзначити, що автор однозначно запропонував і верифікував новий інструмент вимірювання актуальний в сучасних умовах.

Особливим успіхом є послідовно представлені в дисертації всі необхідні етапи конструювання психодіагностичного інструменту: теоретичне обґрунтування структури шкали, формування банку пунктів, емпіричну перевірку факторної структури, а також аналіз основних психометричних характеристик. На основі проведеного факторного аналізу автором обґрунтовано двофакторну структуру шкали, яка відображає два ключові виміри щоденних воєнних стресорів – прямі та непрямі.

Особливу увагу в дослідженні приділено перевірці надійності опитувальника, оцінці варіативності та дискримінативності шкал, а також перевірці структурної та критеріальної валідності розробленого інструменту. Автор детально описує процедури статистичного аналізу, що дозволили підтвердити внутрішню узгодженість шкал, їхню здатність розрізняти різні рівні прояву досліджуваних явищ, а також відповідність емпіричної структури шкали теоретично обґрунтованій моделі.

Таким чином, автором проведено повний комплекс психометричних процедур, необхідних для обґрунтування надійності та валідності нового інструменту. Розроблена «Українська шкала щоденних стресорів війни» має значний потенціал для подальшого використання у наукових дослідженнях, а також у практиці психологічної оцінки впливу воєнних умов на психічне здоров'я цивільного населення. Її створення становить вагомий внесок у розвиток методичного забезпечення психологічних досліджень у сучасному українському контексті.

Публікаційна активність здобувача є достатньою та відповідає вимогам, що висуваються до дисертаційних робіт. Основні отримані результати відображено у п'яти наукових статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених МОН України та у міжнародних наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз. Тематика цих публікацій безпосередньо пов'язана з проблематикою дисертаційного дослідження та послідовно відображає ключові етапи наукового пошуку автора – від теоретико-методологічного обґрунтування проблеми щоденних стресорів війни до емпіричної перевірки отриманих результатів і розроблення відповідного психодіагностичного інструментарію. Крім того, результати дослідження апробовано у шести публікаціях тез доповідей та матеріалів наукових конференцій, що засвідчує їх обговорення у професійному науковому середовищі на міжнародному та всеукраїнському рівнях. Загалом 11 наукових публікацій достатньо повно відображають основні положення та результати дисертації, що свідчить про належну наукову апробацію дослідження та активну участь автора у фаховій науковій комунікації.

Зміст дисертації є логічно структурованим і послідовно розкриває поставлені автором наукові завдання. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про апробацію результатів та публікації автора.

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення впливу щоденних стресорів війни на психічне здоров'я цивільного населення» здійснено достатній теоретичний аналіз сучасних наукових підходів до дослідження впливу стресових чинників на психічне здоров'я людини. Автор розглядає травмоорієнтовані та психосоціально орієнтовані

підходи до розуміння дії стрес-чинників, аналізує феномен щоденного воєнного стресу у світлі сучасних теорій стресу, а також узагальнює сучасні концепції психічного здоров'я та підходи до його визначення. Окрему увагу приділено ролі буденних соціально-психологічних практик у механізмах впливу стресових чинників на психічне благополуччя людини. На основі проведеного теоретичного аналізу автором запропоновано модель впливу щоденних стресорів війни на психічне здоров'я цивільного населення, що слугує концептуальним підґрунтям подальшого емпіричного дослідження.

У другому розділі «Організація емпіричного дослідження впливу щоденних стресорів війни на психічне здоров'я цивільного населення» представлено програму емпіричного дослідження, обґрунтовано вибір методів та охарактеризовано вибірку. Автором детально розглянуто можливі загрози валідності дослідження та запропоновано процедури їхнього контролю, що свідчить про методологічну виваженість проведеної роботи. Значну увагу приділено процесу конструювання опитувальника «Українська шкала щоденних стресорів війни», описано етапи його розроблення та психометричної перевірки.

Окремої уваги заслуговує параграф «Загрози валідності дослідження та процедури їхнього контролю», який є важливим методологічним елементом дисертації. У ньому автор проводить системний аналіз потенційних загроз внутрішній та зовнішній валідності, що дозволяє оцінити можливі обмеження методології та джерела похибок, здатні впливати на достовірність отриманих результатів. Особливо цінним є те, що в умовах дослідження впливу щоденних стресорів війни цей аналіз набуває критичної важливості. Завдяки цьому параграфу формується впевненість у тому, що результати дослідження відображають реальні закономірності впливу щоденних стресорів на психічне здоров'я, а не є наслідком методологічних похибок або альтернативних пояснень. Таким чином, параграф демонструє високий рівень методологічної рефлексії автора та підкреслює наукову надійність і достовірність отриманих результатів.

У третьому розділі «Аналіз впливу щоденних стресорів війни на психічне здоров'я цивільного населення» представлено результати емпіричного дослідження та їх статистичний аналіз. Автор досліджує взаємозв'язки між рівнем щоденного воєнного стресу та різними векторами психічного здоров'я цивільного населення. На основі кластерного аналізу здійснено моделювання типів адаптації до щоденного стресу під час війни, що дозволило виокремити різні конфігурації адаптаційних відповідей. Також у розділі розглянуто можливості використання когнітивно-поведінкового та гештальт підходів у роботі з особами, які належать мають різні типи адаптації до воєнного стресу.

У висновках узагальнено основні результати проведеного дослідження та сформульовано ключові наукові положення, що випливають із виконаної роботи.

Загалом структура дисертаційної роботи є логічною, послідовною та добре збалансованою. Побудова дослідження відзначається чіткою внутрішньою логікою: від теоретичного осмислення проблеми та аналізу сучасних наукових підходів до її вивчення – до методологічного обґрунтування емпіричного дослідження і подальшого представлення та інтерпретації отриманих результатів. Така композиція роботи забезпечує цілісність дослідження та дозволяє послідовно розкрити заявлену проблематику.

Важливо відзначити, що структура дисертації демонструє належну узгодженість між теоретичною та емпіричною частинами дослідження. Теоретичний аналіз, представлений у першому здійснений ґрунтовно. Це дає можливість у другому розділі сфокусуватись на забезпеченні чіткого методичного підґрунтя дослідження. У розділі обґрунтовано вибір інструментарію, описано процедури збору даних та контролю можливих загроз валідності. Третій розділ органічно продовжує попередні частини роботи, оскільки саме в ньому представлено результати емпіричного дослідження, що безпосередньо пов'язані з теоретичними положеннями та гіпотезами, сформульованими раніше.

Зміст кожного розділу відповідає поставленим у роботі меті та завданням дослідження. Послідовність викладу матеріалу свідчить про системність наукового мислення автора, здатність поєднувати теоретичний аналіз із емпіричними процедурами та робити обґрунтовані наукові узагальнення. Окремо варто підкреслити, що розділи дисертації є внутрішньо структурованими, містять логічні переходи між підрозділами та завершуються узагальнюючими висновками, які підсумовують отримані результати та підводять до наступного етапу дослідження. Структура роботи забезпечує цілісність наукового викладу, сприяє послідовному розкриттю дослідницької проблеми та свідчить про методологічну продуманість і ґрунтовність виконаного дисертаційного дослідження.

Водночас у ході ознайомлення з дисертаційною роботою виникли певні зауваження та питання для дискусії:

1. Не завжди достатньо чітко розмежовано поняття травми, травматичного досвіду та стресу. Хоча у роботі згадується ПТСР, основний акцент зроблено на концепті стресу та стресорів. Водночас у сучасних дослідженнях наголошується, що травматичні події можуть призводити не лише до стресових реакцій, але й до переживання травматичного досвіду у різні способи, які мають власну психологічну динаміку. У цьому зв'язку було б корисним більш чітко окреслити співвідношення цих понять у теоретичній частині роботи.

2. Третій розділ містить достатньо детальний опис отриманих результатів, однак у деяких випадках аналітична інтерпретація результатів могла б бути більш розгорнутою, що значно підвищило б наукову цінність роботи. Це особливо стосується аналізу сутності отриманих кластерів та їхнього теоретичного осмислення.

3. Окремої уваги потребує підрозділ, у якому запропоновано адаптацію та використання психотерапевтичних підходів через призму типів адаптації. Зокрема, виникає потреба у додатковому обґрунтуванні припущення, що саме психотерапія є основним або універсальним інструментом підтримки для виявлених груп. Також дещо обмеженим виглядає підхід, у якому автор фокусується переважно на когнітивно-поведінковому та гештальт підходах, залишаючи поза увагою інші доказові психотерапевтичні підходи та інтервенції.

Висловлені зауваження та коментарі не впливають на загальну високу оцінку дисертаційної роботи, не знижують її актуальності та практичної значущості. Дисертаційна робота Бялоновича Сергія Володимировича «Особливості впливу щоденних стресорів війни на психічне здоров'я цивільного населення» є завершеною науковою роботою за актуальною темою, результати якої відповідають поставленій меті, мають наукову новизну й практичне значення. Дисертація відповідає спеціальності 053 - Психологія, вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом МОН України № 759 від 31.05.2019) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 та № 502 від 19.05.2023), а її автор, Бялонович Сергій Володимирович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 - Психологія (галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»).

Рецензент

Кухарук Ольга Юріївна, кандидатка психологічних наук, старша наукова співробітниця відділу методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України